

УДК 82.091:821.162.1+821.161.2

DOI: 10.31471/2304-7402-2019-2(54)-229-236

УКРАЇНСЬКІ ПИСЬМЕННИЦІ “ЗЛАМУ ВІКІВ” ПРО С. ПШИБИШЕВСЬКОГО: ЕПІСТОЛЯРНИЙ ДИСКУРС

Т. О. Ткачук

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;
кафедра світової літератури і порівняльного літературознавства;
76000, м. Івано-Франківськ, вул.Шевченка, 57;
тел. +380 (342) 59-60-63; e-mail: ksl.pu.if.ua@ukr.net*

У статті проаналізовано специфіку рецепції творчості польського письменника С. Пшибишевського Ольгою Кобилянською і Лесею Українкою. Відзначено, що епістолярна спадщина О. Кобилянської і Лесі Українки підтверджують підвищений інтерес до творів С. Пшибишевського в Україні упродовж 1896 – 1903 років.

Ключові слова: *рецепція, модернізм, епістолярій, художній доробок.*

Літературно-художня спадщина С. Пшибишевського посідає важливе місце в історії розвитку загальноєвропейського літературного процесу. Попри наявний в українському і зарубіжному літературознавстві досвід студіювання творчості польського митця, вона зберігає свій актуальний гносеологічний потенціал. У польськомовних критичних студіях, починаючи з 1896 року, та в роботах німецьких дослідників, де з 1892 року творча спадщина С. Пшибишевського стала об'єктом вивчення, немає жодної інформації стосовно сприйняття художнього доробку письменника в Україні. Вітчизняні науковці Г. Вервес, В. Гаккебуш, Т. Гундорова, В. Лесин, І. Михайлин, В. Моренець, Є. Нахлік, С. Павличко, В. Панченко, Н. Паскевич, Ф. Погребенник, Я. Поліщук, Р. Радішевський, М. Рудницький, С. Хороб, С. Яковенко, Я. Ярема та інші, вчені української діаспори Л. Луців, О. Черненко зосередили увагу на значущості творчості письменника в українському літературному процесі кінця ХІХ – поч. ХХ ст.

Проте специфіка рецепції творчості польського письменника Ольгою Кобилянською і Лесею Українкою не досліджувалася. А саме літературно-критична рецепція двох українських письменниць є важливим етапом в освоєнні творчого доробку С. Пшибишевського в Україні.

У п'ятому томі творів О. Кобилянської зафіксовано 6 покликань на творчість С. Пшибишевського. Перша її згадка про письменника міститься в листі до Осипа Маковея від 15 червня 1899 року, у якому письменниця наголошує на власному несприйнятті новітніх модерних творів, зокрема негативно відгукується про „De profundis” („З глибини”)

С. Пшибишевського, висловлює сумніви щодо непомильності власних суджень, мотивуючи їх емоційними враженнями своєї душі: „Мала-м недавно в себе Przybyszewsk’ого діла. Одне ще сяк-так читала-м, але друга річ була цілком неможлива – „Deprofundis”. Може, знаєте? Абсолютно не могла-м то читати, душа не приймала [1, 414]”. Жіноча душа О. Кобилянської не сприймала маскулінних творів С. Пшибишевського з апологією зла, страждання та занепаду.

У листі до Ольги Франко від 22 червня 1899 року (саме в цей час творчість С. Пшибишевського була найбільш популярною в Європі) О. Кобилянська наголошує на контрасті між творами українських письменників і новітньою „штукою”. Авторка відзначила, що після прочитання „таких Przybyszewskich i Huismann’iv” вона звернулася до „Поєми про білу сорочку” І. Франка і зауважила: „мені стало, неначе б я опинилась між білими квітами. Скільки преніжної чистоти! Скільки ідеальної краси! [1, 415]”. Отже, письменниця відчула різкий контраст, що полягав у протилежності аполлонівського та діонісійського начал творів „З глибини” С. Пшибишевського і „Поєми про білу сорочку” І. Франка. Для неї чужими є декадентські мотиви: „...Не знаю, не можу я всяких тих декадентів читати. Може, я „старосвітська” і некультурна, може, не розуміюсь на хворобливій штуці їх, я се радо признаю, але моя душа не приймає їх [1, 415–416]”. Вважаємо, що саме різне розуміння краси С. Пшибишевським та О. Кобилянською, імпульсивність у творах польського митця стали причиною різкої критики, яку висловлювала українська письменниця. Як декадент, С. Пшибишевський „проголошує еру загнивання і розкладу [4, 21]”, убачаючи спосіб порятунку людства саме в занепаді, деструкції, а це було несумісним з уявленнями про красу О. Кобилянської, з її ліричною душею, з неоромантичним способом мислення, з пантеїстичним сприйняттям природи.

О. Кобилянська не сприймала також описи тваринних інстинктів, біофізіологічної мотивації поведінки персонажів, до яких вдавався письменник. У листі до Христі Алчевської від 14 березня 1910 року вона пише про В. Винниченка те, що цілковито могло би стосуватися й С. Пшибишевського: “Шкода мені його (В. Винниченка. – Т.Т.) таланту, що він задержується на обробленні нижчих інстинктів, котрим ані не діється, ані не діялася кривда, вмісто спинятися на шляхотніших точках або прикметах людської вдачі [1, 611]”.

Варто відзначити, що творча манера українських письменників (М. Коцюбинського, В. Стефаника, І. Франка та інших) формувалася на основі національної літературної традиції, відчутті органічної єдності зі своїм народом, з одного боку, та складними явищами у сфері мистецтва, які утверджувалися у світовому мистецтві, з іншого. Тому як щодо І. Франка, М. Коцюбинського, О. Кобилянської, В. Стефаника в українській літературі, так і стосовно Я. Каспровича, Л. Стаффа, К. Пшерви-Тетмаєра – у польській, – доцільно говорити про хитання між „своїм і

чужим”, національними проблемами та модерними тенденціями. Зазначені категорії, конструюючи нову якість, демонстрували не тільки здатність взаємоборювати одна одну, але й синтетично поєднувалися у творчості письменників. С. Пшибишевський у ранній період творчості уникнув соціальної та національної заангажованості у вирішенні проблем польського народу, оскільки свою діяльність він розпочав у Німеччині. Однак у пізніших творах („На дорогах душі” (1900), „Сини землі” (1901)) він акцентує на індивідуальному „фенотипі” митця, який поєднаний із генотекстом рідної землі. Така зміна ідеологічного підґрунтя творчості С. Пшибишевського свідчить про еволюцію його естетичної свідомості порівняно з ранньою німецькомовною есеїстикою.

Отже, можна виділити кілька причин критичного ставлення О. Кобилянської до творчості С. Пшибишевського. Брак духовності в героїв польського письменника, акцентування на деталях їхнього інстинктивного життя, описи психопатологій, оголеної сексуальності, інцестуальні мотиви, уведення у твори „*femme fatale*”. Жінці у власних творах польський апологет теорії „мистецтва для мистецтва” відводив другорядну роль у суспільному житті, наголошуючи на її сатанинській, грішній, розпусній сутності, висловлюючи міркування, що „жінка є нічим, і в цьому її сила [10, 35]”. Проти такого ставлення до жінки впродовж усього життя боролася О. Кобилянська як прихильниця емансипації.

Листи О. Кобилянської свідчать про популярність С. Пшибишевського в Галичині, навіть про захоплення його творами, що письменниця пояснює провінційністю „рутенців” – тобто українців, указуючи на незнання ними видатних митців Європи, таких як М. Метерлінк, Б. Б’єрнсон. У листі до Осипа Маковея від 6 січня 1903 року вона пише: „До всяких можливих і неможливих Пшибишевських молилися – чому? Я гадаю, що впрост то тому, що він їм до душі промовляв [1, 529–530]”. О. Кобилянська дає високу оцінку впливові творів С. Пшибишевського на читачів, підтверджуючи вміння польського письменника активізувати реципієнта, задовольняти читацькі смаки, себто „промовляти до душі”. Твори С. Пшибишевського, на думку О. Кобилянської, проникали в душу читача, хоч це й не заперечує апперцептивного (тобто досвідного) рівня їх сприйняття.

За С. Пшибишевським, основне завдання автора – проникнути в найвіддаленіші пласти людської душі, викликавши шквал переживань та емоцій. Популярність доробку С. Пшибишевського в Галичині була не випадковою. Він шокував і притягував молодь своєю відкритістю, щирістю, оголеною правдою, намаганням розкрити перипетії переживань людської душі, проникненням у приховані, заборонені сфери людського буття, що до того часу в літературі не практикувалося.

Відгуки письменниці на твір С. Пшибишевського „З глибини” відзначаються емоційністю та загальним несприйняттям. Проте в художній творчості О. Кобилянська демонструє суголосне із С. Пшибишевським

бачення митця і мистецтва як континуумів, незалежних від натовпу.

Листи В. Стефаніка та О. Кобилянської підтверджують підвищений інтерес до творів С. Пшибишевського в Україні упродовж 1896–1903 років, коли письменник був особливо популярним у Польщі.

Інформативно важливими для з'ясування особливостей засвоєння доробку С. Пшибишевського в Україні є також епістолярій Лесі Українки (зокрема за 1900 рік) та її критичні зауваги стосовно творчості польського письменника, висловлені в 1901 році в статті „Заметки о новейшей польской литературе” [5]. Факт, що поетеса зробила багато перекладів творів митців західноєвропейської літератури відомий усім, але про те, що вона редагувала переклади творів С. Пшибишевського, згадує тільки М. Мороз [2]. До написання згаданої вище статті Леся Українка вже була ознайомлена із творчістю С. Пшибишевського та навіть перекладала його твори.

У листі до редактора російського журналу „Жизнь” В. О. Поссе, що датується 9 грудня 1900 року, авторка „Кассандри” пише про те, що посилає переклад із С. Пшибишевського, зроблений не нею, але за її редакцією і з її примітками, та просить, щоб його надрукували [6, 197]. В архіві журналу „Жизнь” зберігся переклад „Апострофа к Королю-Духу на пороге нового столетия: поэма в прозе Станислава Пшибишевского памяти Юлиуша Словацкого”. Під перекладом підпис – „М. К.”, а переклад містить правки та примітки, зроблені рукою Лесі Українки. Хто ховався під криптонімом „М. К.”, сказати важко. В. Максимова твердить, що це брат Лесі Українки Михайло Косач, але це так само може бути і Михайло Кривинюк, і Мелетій Кічура. Сама поетеса творчість С. Пшибишевського характеризувала так: „Пшибишевський поет не в технічному значенні цього слова, оскільки він не пише віршів..., але він поет, і причому поет-імпресіоніст за своїми прийомами і за своїм способом мислення. Завдяки тому, що він як поет дуже талановитий [виділено нами. – Т. Т.], володіє образами, вміє створювати із них нові (більше чи менше) комбінації – лише і можна зрозуміти його значний вплив на напрями новітньої польської поезії [5, 117]”.

Зважаючи на прагнення Лесі Українки вивести українську літературу на світові простори із „закутка і запічка”, захистити „широкі європейські інтереси” О. Кобилянської, цілком зрозумілим видається і зацікавлення поетеси твором С. Пшибишевського. Саме у „Генезі з Духу” польський письменник апелює до молодого покоління творців, пропонує їм звернутися до експресіонізму як новаторського літературного стилю. „Генезійську теорію” Ю. Словацького він розглядає в системі природничих наук, убачаючи в його філософії геніальне передбачення майбутніх відкриттів, зокрема „нове розуміння міфу”, що закладає світоглядні підвалини для експресіоністського мистецтва.

Польський письменник писав: „Не маю більшого прагнення, як те, щоб „Генеза з Духу” стала для молодшого покоління своєрідною святою

Біблією [9, 86]”. Містичний вимір дійсності – це джерело нового духовного мистецтва [9, 86]. Митець, на думку С. Пшибишевського, є медіумом несвідомості (Абсолюту), він покликаний відтворювати духовну дійсність. Творча особистість повинна керуватися синтетичними знаннями зі сфери філософії та природничих наук, які конструюють модальні матриці для інтуїтивних картин. Польський теоретик по-новому прочитував для поляків концепції Ю. Словацького, відзначаючи найважливіші інтенції експресіонізму як авангардистської течії.

Зацікавлення Лесі Українки саме цим твором польського письменника зумовлене зусиллям С. Пшибишевського з упровадження у польський літературно-культурний простір неоромантичного й експресіоністичного типів художнього мислення. Міркування С. Пшибишевського стосовно боротьби між імпресіонізмом та експресіонізмом, а також його цінні настанови для молодих поколінь письменників стосовно творчих орієнтирів, очевидно, зацікавили Лесю Українку. Проблеми побороування між „старим” і „новим” були актуальними як в українському, так і в польському літературознавстві. Не випадково в назві твору С. Пшибишевського Леся Українка підкреслила „На порогові нового століття”, вказуючи на світоглядні й естетичні зміни, які відбуваються в літературі та мистецтві Європи на зламі епох.

Ключовою для поетеси була лексема „Дух”, яка, на наше переконання, має вагоме значення в заголовку твору як вказівка на свободу творчої особистості (важливої максими для Лесі Українки). Творчий дух, який перемагає інертну матерію, пропагування вільного вираження письменником свого власного внутрішнього світу, опора на інтуїтивність, про які пише у творі „Гене́за з Духу” С. Пшибишевський, мотивували вибір письменницею саме цього твору для наукових міркувань, внесення правок до перекладу, здійсненого невідомим автором. У листі до матері О. П. Косач від 7 лютого 1903 року (Сан-Ремо) Леся Українка акцентує на необхідності відсічі С. Єфремову та усім антимодерністам, називаючи їх „духа не розуміючими [7, 39]”. Отже, в основі модернізму, на переконання поетеси, є дух. Далі вона акцентує, що для такої відсічі необхідно, простудіювавши німецький і французький новоромантизм, „посередині між Францією і Німеччиною поставити польську модерну літературу (chef – Пшибишевський), а в пряму залежність від С. Пшибишевського – Крушельницького і С°, виразно одріздивши од них Кобилянську [7, 39]”. Мешкаючи на Лівобережній Україні, Леся Українка все ж демонструє глибоку обізнаність із мистецьким життям у Галичині, зосібна з перекладом твору С. Пшибишевського „Святвечори”, здійсненого А. Крушельницьким.

Важливими у цьому контексті є критичні міркування поетеси про сучасну їй польську літературу, висловлені у статті „Заметки о новейшей польской литературе”, яка була надрукована в петербурзькому журналі „Жизнь” 1901 року саме в період популярності С. Пшибишевського

в Росії. Слід зазначити, що цей журнал виходив у Петербурзі з 1897 до 1901 року за редакцією В. Поспелова під фактичним керівництвом журналіста, громадського діяча В. О. Поссе. Журнал друкував твори відомих європейських письменників.

Аналізуючи новітні явища у польській літературі кінця XIX – початку XX століття, Леся Українка вживає терміни „модернізм”, „декадентство”, „метафізичний натуралізм”, „новоромантичний стиль”. Відомо, що Леся Українка саме в неоромантичному стилі вбачає майбутнє літератури. Це пов’язано передусім із тим, що на зламі віків в українській літературі ще не існувало чітко визначених термінів і естетично усталених меж того чи іншого напрямку чи стилю.

Завдяки творчій активності Лесі Українки як критика та перекладача, українська громадськість могла ознайомитись із творами відомих письменників, зокрема й С. Пшибишевського. У статті „Заметки о новейшей польской литературе” Леся Українка доносить до українського читача мистецьке кредо С. Пшибишевського, згодом даючи критичну оцінку його теорії. Поетеса титулує теоретика „вільного мистецтва” „жерцем нової релігії мистецтва”, „поетом-імпресіоністом”, який „як поет дуже талановитий, володіє образами, уміє створювати з них нові [5, 117]”*, проте пізніше тонко підкреслює всю суперечливість його поглядів (що, зрештою, і стало причиною його швидкого забуття) [5, 117]. Леся Українка зосереджує увагу на тому, що польський теоретик, вважаючи, що справжній митець має бути абсолютно вільним, водночас називає велику кількість „табу”, яких йому потрібно дотримуватися, творячи „чисте мистецтво”. Літератор, скажімо, не має права зображувати натовп і звертатись до проблеми черні.

Отже, дослідниця робить висновок, що творча особистість, за С. Пшибишевським, не є абсолютно вільною, і це ще один доказ суперечливості поглядів польського письменника. З дивовижною передбачливістю Леся Українка напроорокувала швидке забуття письменника. Поринаючи у вир своїх ідеалістичних суджень, польський письменник часто висловлював суперечливі погляди, що викликало іронію та несприйняття з боку критиків. Однак Леся Українка зазначає, що метафізичний натуралізм визнає алогічність. На її думку, автор „Confiteor” створює „мистецтво грудки”, відрікається від щастя і краси заради „сили”. „...Пшибишевський лине у відкрите море протиріч власної теорії, які перелічувати було б надто довго і в яких докоряти зовсім нічого, оскільки, по-перше, метафізичний натуралізм, в принципі, визнає усіяку нелогічність... [5, 120]”. Парадоксальність як одна з рис творчості польського письменника визначена об’єктивно, оскільки С. Пшибишевський часто доводив власні міркування до самозаперечення. Не можемо погодитись із Е. Вісневською, яка критику Лесі Українки назвала суворою [11]. Су-

*Переклад наш – Т. Т.

дження української поетеси є радше об'єктивними, вони характеризують її як вдумливого аналітика, свідчать про глибоку обізнаність авторки „Лісової пісні” із тогочасним розвитком літератури. Леся Українка прагнула ознайомити українську громадськість з усіма існуючими напрямиами і течіями європейської літератури.

В одному з листів до М. Драгоманова щодо важливості ознайомлення української молоді із зарубіжною літературою Леся Українка пише: „Я надіюсь, що, може, якщо більше знатимуть українці чужу літературу, то, може, зникне з нашої літератури той невдалий дилетантизм, що так тепер панує в ній [7, 73]”. Аналізуючи подібні судження Лесі Українки, С. Хороб зазначає: „Леся Українка всіляко бажала оновити наше письменство такою мірою, як того вимагають час і обставини тодішнього суспільно-духовного життя в Україні. І розрив з побутово-етнографічними тенденціями, що заважали цьому процесові, для неї означало не що інше, як різке несприйняття естетики й поезики застарілих, тенденційних форм авторської художньої свідомості [8, 413]”.

Письменниця прагнула донести до українського читача всі без винятку літературні новини, розширюючи в такий спосіб інформативне поле українського літературознавства, прагнучи вивести його зі стану замкнутості лише у власних проблемах, а тому їй належить першість в ознайомленні співвітчизників з естетичною концепцією С. Пшибишевського.

Відверте несприйняття бунтарських ідей С. Пшибишевського зумовлене відмінністю особливостей українського модернізму і того типу модерності, який він упроваджував у художній творчості. Зокрема, польський письменник відштовхувався від німецької культурної традиції, яка ментально відрізняється від слов'янської. Наприклад, міф надлюдини, проповідь бунту проти традиції, апологетизацію зла і страждання в переважній більшості негативно сприйняли українські письменники, які тяжіли у власній творчості до ідейності, до пошуку національної самоідентичності, проте без відвертих волонтаристських позицій, крайнього індивідуалізму.

Здійснене дослідження доводить, що українські письменники тільки стежили за розвитком світового літературного процесу й ніколи не намагалися самоізолюватися в обмежених рамках провінційного консерватизму та ретроградства. Вони цікавилися наймодернішими тенденціями у світовій літературі й саме в такому контексті сприймали творчість одного з найоригінальніших новаторів кінця XIX – поч. XX ст. – Станіслава Пшибишевського.

Література

1. Кобилянська О. Ю. Твори: В 5 т. – Т. 5: За ситуаціями. Статті та спогади. Автобіографії. Листи / О. Ю. Кобилянська [упоряд. Ф. П. Погребенник]. – К.: Держ. видавництво художньої літератури, 1963. – 751 с.

2. Мороз М. О. Літопис життя та творчості Лесі Українки / М. О. Мороз. – К.: Наукова думка. – 1992. – 373 с.
3. Поліщук Я. О. Міфологічний горизонт раннього українського модернізму: [Літ. студії] / Я. О. Поліщук. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 1998. – 296 с.
4. Рубчак Б. Пробний лет (тло для книги) / Б. Рубчак // Розсипані перли: Поети „Молодої Музи” [упоряд. автор. передм. та прим. М. М. Ільницький] – К.: Дніпро. – 1991. – С. 18–41.
5. Українка Леся. Заметки о новейшей польской литературе // Українка Леся. Зібрання творів у 12-ти томах. Т.8 / Леся Українка. – К.: Вид-во „Наукова думка”, 1977. – С. 100–128.
6. Українка Леся. Листи // Українка Леся. Зібрання творів: У 12-т. / [Голова ред. кол. Є. С. Шаблювський]. – Т.11. / Леся Українка. – К.: Вид-во „Наукова думка”, 1977.
7. Українка Леся. Листи // Українка Леся. Зібрання творів: У 12-т. / [Голова ред. кол. Є. С. Шаблювський]. – Т.12. / Леся Українка. – К.: Вид-во „Наукова думка”, 1977.
8. Хороб С. І. Українська модерна драма кінця ХІХ – початку ХХ століття (Неоромантизм, символізм, експресіонізм) / С. І. Хороб. – Івано-Франківськ: Плай, 2002. – 413 с.
9. Przybyszewski S. Ekspresjonizm, Słowacki i Genezis z Ducha. – Poznań: „Zdrój”, 1918. – 147 s.
10. Przybyszewski S. Listy. T. 1-3 – Wrocław: Zakł. Nar. im. Ossolińskich, – 1918–1927, 1954. – 654 s.
11. Wiśniewska E. Stanisław Przybyszewski w korespondencji Wasyla Stefanyka // Słowianie w świecie antynorm Stanisława Przybyszewskiego. – Wrocław: Ossolineum, 1981. – S. 207–215.

*Стаття надійшла до редакційної колегії 26.10.2018 р.
Рекомендовано до друку д.ф.н., професором Бистровим Я.В.*

UKRAINIAN WRITERS OF THE “BREAK OF THE CENTURIES” ABOUT S. PSZYBYSZEWSKI: EPISTOLARY DISCOURSE

T. Tkachuk

*Vasyl Stefanyk Precarpathian National Universiti;
76000, Ivano-Frankivsk; Shevchenko Street, 57; ph. +380 (342) 50-60-78*

The specifics of reception of Polish writer S. Pszybyszewski by Olga Kobylanska and Lesia Ukrainka are analyzed in the article. It is noted that letters by O. Kobylanska to Lesia Ukrainka confirm an increased interest to the works of S. Pszybyszewski in Ukraine during 1896-1903 years.

Key words: *reception, modernism, correspondence, artistic achievements.*